

مبانی عنایت و هدایت الهی از دیدگاه ملاصدرا و امام خمینی(ره)

امام راحل حقیقت سعادت را کمال مطلق می‌داند پس هر موجودی که وجودش عین کمال مطلق نیست نیاز به هدایت شده و هدایت کننده دارد، این یکی از تفاوت‌های بین ملاصدرا و امام است.

امام راحل حقیقت سعادت را کمال مطلق می‌داند پس هر موجودی که وجودش عین کمال مطلق نیست نیاز به هدایت شده و هدایت کننده دارد، این یکی از تفاوت‌های بین ملاصدرا و امام است.

به گزارش خبرگزاری مهر، یکصد و پنجاهمین جلسه گروه علمی کلام مجمع عالی حکمت اسلامی با موضوع تبیین مبانی عنایت و هدایت الهی از دیدگاه صدرالمتألهین و امام خمینی(ره) با ارائه حجت الاسلام والمسلمین سیدمحمد طباطبائی برگزار شد که گزارش کوتاهی از این نشست از نظران می‌گذرد:

خداوند، خالق و مدبر عالم است و عنایت خدا به آن است که موجودات به کمال برسند و نظام جهان بر این اساس، احسن نظام است پس هم عموم موجودات را تکویناً هدایت فرمود و هم انسان را هدایت فرمود؛ ها تشریفاً مورد هدایت قرار گرفته اند. انبیاء(ع) را هم برای ابلاغ برنامه هدایت فرستاد و این که ائمه(ع) نیز انسان را به مقصود برسانند

حضرت امیر(ع) در مورد فراهم بودن راه و هدایت‌ها می‌فرمود: «ان الله تعالى انزل الكتاب و فخذوا نهج الخير تهتدوا: خداوند قرآن را برای هدایت بندگان فرستاد، همانا خداوند بزرگ کتابی هدایتگر فرستاد، و نیکی و بدی خیر و شر را آشکارا در آن بیان فرمود، پس راه نیکی در پیش گیرید که هدایت شوید، و از شر و بدی پرهیز کنید تا در راه راست قرار گیرید.» (به سعادت برسید)؛

حضرت در حکمت ۱۵۷ می‌فرمایند: «قَدْ بَصَّرْتُمْ إِنْ أَبْصَرْتُمْ، وَقَدْ هَدَيْتُمْ إِنْ اهْتَدَيْتُمْ، وَأَسْمِعْتُمْ إِنْ اسْتَمَعْتُمْ».

امام(ع) فرمود: حقیقت به شما نشان داده شده است اگر چشم بینا داشته باشید، و وسایل هدایت در اختیار شماست اگر هدایت‌شده باشید، و صدای حق در گوش شماست اگر گوش شنوا داشته باشید.

این بحث در ذیل بحث عنایت الهی در آثار ملاصدرا آمده است و آثار و نتایج این بحث را خودمان باید در آثار ایشان، اقتباس کنیم. امام راحل، آثار و نتایج عنایت الهی را بررسی کرده‌اند.

مبانی تصدیقی بحث از دید ملاصدرا:

- ۱- رابطه علم خدا با تدبیر و آفرینش عالم
- ۲- رابطه قدرت و عنایت الهی در ایجاد عالم
- ۳- رابطه بین رحمت خدا و عنایت الهی در ایجاد عالم
- ۴- ربوبیت الهی و عنایت الهی در ایجاد عالم
- ۵- رابطه حکمت خداوند و عنایت خدا در هدفدار بودن و احسن بودن نظام عالم

این موضوع هم در آثار غیر اسلامی و هم اسلامی دارای پیشینه است.

مطالب این بحث ممکن است با عنوان آثار عنایت الهی آمده باشد.

آثار و نتایج بحث (عنایت الهی) که در تالیفات ملاصدرا مشاهده می‌شود؛

ظهور عنایت الهی در نظام هستی

الف) جنبش ذاتی الهی و سریان عشق در هستی، که در کلام متکلمین و عرفا^۱; آمده است.

ب) خیر بودن جهان هستی، اگر شرّ در عالم باشد، شرّ ذاتی نیست. ما در عالم فقط خیر بالذات داریم ولی شرّ بالذات نداریم و بالعرض است.

ج) ظهور هدایت انسان و حجت الهی؛ هدایت یافتن انسان ضروری و قطعی است (تکوینی و تشریعی)

۲- ظهور عنایت الهی در تکمیل انسان

منظور از تکمیل، بعد مادی و ^۲; نیست بلکه زمینه سازی رشد استعدادهای انسان است. منظور استعدادهای معنوی یا همان تعبیر دفائن العقول است.

هدایت عام و هدایت خاص تکوینی و بعثت انبیاء هم از مباحث مهم است. انبیاء می^۳; خواهند انسان را از تاریکی^۴;های جهالت در آورند، (تفسیر ملاصدرا، ج اول، ص ۱۱۳)

انتخاب حجت الهی در این بخش مطرح است. حتی علت کتابت کشف المراد توسط خواجه نصیر طوسی همین بحث کلامی در حجت الهی است.

ملاصدرا در موضوع عقل و فطرت، فطرت را در بحث توحید می^۵; آورد ولی حضرت امام را حل با اقتباس از رساله استاد خود (مرحوم شاه^۶; آبادی) فطرت را دارای عمومیت می^۷; داند یعنی هم توحید و هم معارف الهی.

۳- امتحان الهی، از دیگر آثار بحث عنایت الهی است که آیا امتحان خیر است یا شرّ و همگانی یا غیر همگانی بودن این^۸;ها مورد بحث می^۹; شود مثلاً ابتلائات و مصیبت^{۱۰};هایی که حتی در زندگی انبیاء و معصومین علیهم السلام بوده است.

۴- جعل املاء و استدراج

۵- عذاب الهی

۶- وقوع معاد، که ملاصدرا جوهر نفس را مبدأ بحث معاد می^{۱۱}; داند، در جزوه^{۱۲}; ای بحث آثار و نتایج حرکت جوهری ملاصدرا که بررسی می^{۱۳}; شود، بسیاری از شبهات بحث معاد قابل پاسخ دادن و رفع شدن است.

حرکت جوهری را می^{۱۴}; توان مبنای بسیاری از مباحث از جمله معاد قرار داد. ابن^{۱۵}; سینا در اشارات و تنبیهات، تجلی و لطف خداوند برای اعطاء را بر وفق حکمت، علم و خیرات می^{۱۶}; داند. در آثار ملاصدرا، عنایت الهی تعریف شده است ولی آثار و نتایج آن، بررسی نشده است. هر چند نمونه^{۱۷};هایی از آن در آثار مختلف ایشان بیان نموده است. ملاصدرا عنایت را تعریف می^{۱۸}; کند ایشان علم و فعل الهی را مطرح می^{۱۹}; کند. در جلد سوم علاوه بر علم و حکمت، رضای الهی هم مطرح می^{۲۰}; کند. بنابراین ملاصدرا تعریف ابن^{۲۱}; سینا را درست می^{۲۲}; داند ولی بخش^{۲۳};هایی را توسعه می^{۲۴}; دهد و تبیین و تشریح می^{۲۵}; نماید. از نظر ملاصدرا قوام عنایت الهی به فاعلیت و سببیت است. محبوب بودن فعل نزد فاعل باعث می^{۲۶}; شود که عشق و محبت فراوانی در انجام کار بوده باشد. یعنی این^{۲۷};ها نشانه فاعل بالخیر بودن وی است.

علم فاعل به فعل خود را که ملاصدرا بیان می^{۲۸}; کند نشان می^{۲۹}; دهد که به فعل الهی هم در این بحث عنایت ویژه دارد که تمام فعل و خلق و ماسوی الله هم در تعریف عنایت الهی از دید ملاصدرا لحاظ شده است. (علاوه بر علم الهی که مورد توجه وی بوده است) با تعریفی که ملاصدرا از وجود و تشکیکی بودن آن آورده هم این بحث غنی می^{۳۰}; شود و ملاصدرا عنایت فاعل به فعل را به خوبی تعریف می^{۳۱}; کند که هم در قرآن و حدیث و مناجات ائمه روشن می^{۳۲}; شود. مثلاً در دعای سحر، امام باقر(ع) از خدا تمام علم را می^{۳۳}; طلبد. «اَللّٰهُمَّ اِنِّیْ اَسْئَلُكَ مِنْ عِلْمِكَ یَنْفَعْنِیْ وَکُلِّ عِلْمٍ نَافِعٌ

رابطه قدرت و عنایت الهی را در شواهد الربوبیه آورده است که قدرت و علم در کنار هم هستند. قدرت را همان مشیت فعل و ترک می^{۳۴}; داند و قدرت بر فعل را عنایت ازلیه می^{۳۵}; داند.

کون الفاعل فی ذاته بحيث ان شاء فعل و ان لم یثی لم یفعل، این تعریف دیگری از اختیار است که از حکماء و متکلمین آمده است. ذیل آیه (و لقد کرّمنا بنی آدم) و آیه (انی جاعل فی الارض خلیفه) ایشان به بحث حیات انسان می‌پردازند که رحمت الهی دخالت مهمی در آن دارد، زیرا انسان از کرامت خوبی برخوردار است در آیه (ان اکرمکم عند الله اتقیکم) امام راحل می‌فرماید: حضرت رسول چون اتقی الناس است اکرم الناس است.

ملاصدرا در جلد هفتم اسفار توضیحاتی دارد: فانظر الی آثار رحمت الله (نگاه عمقی داشته باشید که خدا عنایت دارد که انسان خلق شود و بعد بتواند خلیفه و نبی و امام باشد).

ملاصدرا در اسرار الآیات ص ۳۶۳ و ۵۵۳ بحث ربوبیت الهی را مطرح می‌کند و رابطه آن با عنایت الهی را عنوان می‌کند که همانطور که خداوند موجودات را خلق می‌کند، کارگردانی جهان را هم به خود نسبت می‌دهد. پس هم از بحث تکوینی و هم تشریعی ملاصدرا آن را شرح می‌دهد. رابطه علم و عنایت الهی از نظر حضرت امام از بحث‌های مهم در علوم عقلی است. گرچه مشرب حضرت امام عرفانی است ولی در بحث اثبات علم الهی و ... از مفاهیمی مثل صرف الوجود و بسیطه الحقیقه استفاده می‌کند و این‌ها را بالاتر از برهان صدیقین دانسته‌اند.

از کتاب تقریرات فلسفه حضرت امام معلوم می‌شود رابطه علم و عنایت را از راه برهان صرف استفاده می‌کند. مقصود از رحمت و غفرانیت الهی را حضرت امام به بحث می‌گذارد و مفهوم آن را توضیح می‌دهد. و این که علم و قدرت الهی هر کدام شناخته شود به شناخت دیگری مربوط است و بحث می‌کند که آیا اینها قابل تفکیک هستند یا خیر؟ موضوع ربوبیت خداوند در عنایت الهی هم امام می‌فرماید ربوبیت الهی به فیض اقدس مربوط است.

معرفت ربوبیت متفاوت است که این به بحث اصله الوجود و تشکیک الوجود صدرا می‌مربوط است. برخی با برهان و نقل، معرفت ربوبی را دنبال می‌کنند ولی عالی‌ترین نوع معرفت ربوبی، ایمان قلبی است. امام راحل بحث انتخاب حجت الهی را به عنوان راهنما تکمیل کننده هدایت انسان مطرح می‌کند.

در کتاب مصباح الهدایه می‌گویند: ولایت مطلقه انسان کامل که با حقیقت محمدیه مرتبط است که اگر حضرت علی علیه‌السلام قبل از حضرت رسول بود شریعت اسلام آن جا واقع می‌شد چون این‌ها حقیقت واحد هستند. این روحانیت و معنویت باعث می‌شود که حضرت امیر گاهی در امامت ظهور می‌کند و گاهی بتواند در لباس نبوت ظاهر شود. امام بیشتر در مباحث عرفانی ذوق دارد و بر اساس مکتب صدرا می‌پردازد.

امام راحل حقیقت سعادت را کمال مطلق می‌داند پس هر موجودی که وجودش عین کمال مطلق نیست نیاز به هدایت شده و هدایت کننده دارد، این یکی از تفاوت‌های بین ملاصدرا و امام است. ملاصدرا می‌گوید برای هدایت نیاز به کمال و انبیاء و اولیاء است و ابلیس نیز بر اساس گناه، مظاهر علمی و عملی و اش‌آلوده می‌شود. از تفاوت‌های دیگر امام راحل و ملاصدرا آن است که ملاصدرا آثار و نتایج را جزء عنایت می‌داند ولی امام راحل جداگانه بررسی می‌کند. امام راحل فاعلیت الهی را شهودی مطرح می‌کند که این هم از تفاوت‌های وی با ملاصدرا است. امام راحل نظام احسن را جزء‌ای آثار عنایت الهی می‌داند نه جزء بحث عنایت الهی.

در ادامه این جلسه اسدی می‌گوید: آیا عنایت و هدایت در بحث یکی است و به هم عطف شده و یا به عنوان دو سه موضوع جدا مطرح شده است؟ و طباطبائی هم پاسخ می‌دهد: هر دو مستقل در نظر گرفته شده است. همچنین رضائاد این سوال را طرح می‌کند که آیا مبانی بحث عنایت و هدایت هم متفاوت است؟ و طباطبائی در پاسخ می‌گوید: بله این‌ها متفاوت است.

رضائاد ادامه می‌دهد: خوب است مبانی عنایت الهی از دید ملاصدرا دقیق‌تر و شفاف‌تر روشن شود. و بحث فعلی بیشتر مربوط به آثار و نتایج بحث عنایت الهی بوده است.

نگارش می‌گوید: ابتدا مراد از مفهوم مبانی، روشن شود که چه چیزی مدّ نظر است. در این صورت اختلافات امام راحل و ملاصدرا را روشن‌تر می‌شود.

فیروزجائی هم بیان می کند: چون بحث مقایسه&znwjای بین دو شخصیت است بهتر بود که مقایسه باشد و فقط گزارشی نباشد.

زمانی قمشه&znwjای هم در ادامه این جلسه اظهار می کند: بحث عنایت الهی در ج ۶، اسفار ملاصدرا از اثبات حق تعالی و برهان وجودی شروع می&znwjکند و بحث علم و قدرت حق تعالی را بیان می&znwjکند و در ج ۷ کلام و کتاب الهی را بحث می&znwjکند و تا ص ۵۴ در اوصاف و اسامی قرآن بحث می&znwjکند و بعد در موقف هشتم وارد بحث عنایت می&znwjشود، یعنی بعد از بحث&znwjهای علمی به بحث توحید افعالی وارد شده است.

اول قول در عنایت الهی را مطرح می&znwjکند و در بحث عنایت، درگیر با عالم خلق می&znwjشود. عنایت را بر اساس علم فعلی حق تعالی قرار دارد یعنی مرتبه&znwjای از علم ذاتی حق تعالی است و سه مرحله علم الهی این است:

۱، علم ذاتی که مندمج در ذات است؛

۲، علم به اسماء و افعال؛

۳، علم فعلی که بعد از فعل را هم شامل می&znwjشود و بحث عنایت الهی به همان علم فعلی حق تعالی مرتبط است.

اسدی در ادامه می گوید: مسأله عنایت که در حکمت مطرح است، حکماء گفته&znwjاند حق تعالی فاعل بالعنایه است و این همان فاعلیتی است که فاعل عن علم است. در مسأله فعل و خلقت و آفرینش و… بحثی عن علم باشد یعنی علم حق باعث ایجاد آن&znwjها باشد، این&znwjها متحدند و علم و آفرینش از هم جدا نیستند. نکته دیگر آن که تفاوت&znwjهای ذکر شده بین ملاصدرا و امام، تفاوت&znwjهای ابتدائی است نه تفاوت نهایی و واقعی. مثلاً در مورد فطرت و عنایت باید گفت که فطرت و… همگی ذیل توحید می&znwjآید فقط گاهی با اجمال و تفصیل بحث می&znwjشود پس این تفاوت ها جوهری نیست.

شهسواری بیان می کند: یکی دانستن علم و قدرت و عنایت و… چگونه است؟ توضیحی داده شود.

اسحاقیان می گوید: در موضوع این که اگر حضرت امیر مقدم بود نبوت به او می&znwjرسید چگونه با این اشکال جمع شود که حضرت رسول برتر و بالاتر از معصومین دیگر بوده&znwjاند؟

طباطبائی ادامه می دهد: چون وقت محدود است، وارد مفهوم شناسی نشده&znwjایم و بحث مستقلی می&znwjطلبید با توجه به تعریفات و مباحثی که از این&znwjسینا بیان شد، مبانی بحث روشن می&znwjشود، تعریف ملاصدرا و امام راحل مطرح شد که از تعریف حضرت امام، آثار و نتایج عنایت را نشان می&znwjدهد. بحث این که اگر حضرت امیر مقدم می&znwjشد، نبوت پیدا می&znwjکرد را باید از منابع و متون بررسی کرد که اگر با مبانی و استدلال&znwjها مطرح شده است بپذیریم، یعنی جای بحث در آن وجود دارد.